

Het hoge spel van Balthazar de Moucheron
*Een Zeeuwse handelaar in onderhandeling met de Staten
Generaal over het VOC-octrooi van 20 maart 1602*

OSIII bachelor eindwerkstuk definitieve versie
20 juni 2014. 8972 woorden

Naam	Lucas van der Deijl
Nummer	3689115
Cursus	OSIII 'De VOC: een onwaarschijnlijk succes'
Docenten	dr. Oscar Gelderblom dr. Joost Jonker

Universiteit Utrecht

Inhoud

Inleiding	2
Vraag en hypothese	
Relevantie en historiografisch kader	
Methode en brongebruik	
1. De politiek-economische positie van De Moucheron in Zeeland	8
Economische tegenslag na 1598	
De vennoten	
Een <i>duopoly</i> van De Moucheron en Ten Haeff?	
2. De sociale positie van De Moucheron in Zeeland	17
De Moucheron in het Zeeuwse handelsnetwerk	
Het ontwerp van de Zeeuwse handelaren	
3. De dreiging van Frankrijk als exit	24
Balthazar de Moucheron en Hendrik IV	
Pieter Lijntgens en Hendrik IV	
Conclusie	29
Besluit	
Literatuur	32
Bijlagen	33
Bijlage A:	De brief van Balthazar de Moucheron aan de Staten Generaal en de vergadering van bewindhebbers, bijeen in Den Haag tussen 15 en 24 januari. Nationaal Archief, 3.01.14. Inv. nr. 3074.
Bijlage B:	De claim van Simon Jaspersz. Parduyn van 6 mei 1603, genoteerd in de rol voor crimineele en civiele zaken van de Vierschaar in Veere. Zeeuws Archief, Rechterlijke Archieven Zeeuwse Eilanden (ZALE). Inv. nr. 256, f. 282.

Inleiding

In november 1601 stuurde Johan van Oldenbarnevelt namens de Staten Generaal een oproep aan alle bewindhebbers van de voorcompagnieën, de bedrijven die sinds 1595 samen vijftien handelsvloeden op Azië hadden uitgerust vanuit de nog jonge Republiek.¹ Er werden brieven gezonden naar kooplieden in Amsterdam, Middelburg, Rotterdam, Delft, Hoorn en Enkhuizen. Van Oldenbarnevelt nodigde hen uit om in Den Haag te komen praten over een fusie van hun ondernemingen. Hij gaf daarmee het startschot voor de onderhandelingen over de stichting van een van de eerste moderne bedrijven. Een klein half jaar later kwamen regent en koopman tot een overeenkomst: op 20 maart 1602 werd het octrooi getekend dat een monopolie legitimeerde voor alle vaart beoosten Kaap de Goede hoop. De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) was een feit.

Vanzelfsprekend riepen de Staten Generaal deze economische spelers naar de onderhandeltafel met een bepaald doel. Zij hadden belang bij een sterke, verenigde handelscompagnie. Het motief was ten eerste politiek van aard. De staat beschouwde een verenigde handel op Azië als instrument om een vuist te maken tegen andere zeevarende machten die de Republiek bedreigden. Ook is de maatregel vaak economisch uitgelegd: een fusie van compagnieën was nodig om te voorkomen dat ze elkaar kapot concurreerden.² Dat zou op termijn niet gunstig zijn voor de economie, die toch al kwetsbaar was door de voortdurende oorlog met Spanje. De leden van de Staten Generaal namen dus het initiatief voor de onderhandelingen en een resultaat was vereist aan hun kant van de tafel.

De kooplieden die aan de andere kant van de tafel plaatsnamen, hadden gedeeltelijk dezelfde belangen. Ook zij zagen de nadelen van een groeiende concurrentie op deze reizen naar Azië, die tot nog toe winstgevend, maar ook lang, gevaarlijk en risicovol waren geweest. Op verschillende plekken hadden de kooplieden daarom zelf al het initiatief tot een fusie genomen. Zo waren in 1600 de Verenigde Amsterdamse Compagnie en de Verenigde Zeeuwse Compagnie ontstaan. Het zou Van

¹ H. den Heijer, *De geoctrooieerde compagnie* (Amsterdam 2005) 25; F.S. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC* (Zutphen 2002) 17; 25;

² Veel geciteerd in dit verband is de uitspraak dat 'sij malcander de schoenen van de voeten en het geld uit de buidel zeilden'. Zie bijvoorbeeld: V. Enthoven, *'Veel Vertier'. De Verenigde Oostindische Compagnie in Zeeland, een economische reus op Walcheren* (Middelburg 1989) 52.

Oldenbarnevelt en de zijnen daarom niet veel moeite kosten om deze groep tot een overeenkomst te bewegen. In slechts vijf maanden kwamen zij tot een ontwerp waarmee alle partijen instemden.

Maar in de tussentijd moest ook de weerstand – die er wel degelijk was – worden weggenomen. Enkele partijen hadden namelijk niet direct belang bij een fusie. Zo verliepen de gesprekken met de Zeeuwen stroef, omdat zij vreesden dat Amsterdam te veel macht zou krijgen. Zij schortten de onderhandelingen daarom aanvankelijk op.³ Ook de Veerse handelaar Balthazar de Moucheron (1552-1630) lag dwars, maar zijn rol in de onderhandeling is complexer. Deze telg uit een Frans/Antwerps koopliedengeslacht had zich na de Val van Antwerpen in 1585 in Middelburg gevestigd, de stad waar zijn vader Pierre al tussen 1530 en 1545 een handelshuis bestierde.⁴ In de jaren na 1585 zette hij in samenwerking met Prins Maurits en de Staten Generaal enkele expedities op touw om een noordelijke vaarweg naar Azië te vinden.⁵ In november 1597 verhuisde hij zijn onderneming naar Veere. Daar sloot hij een handelscontract met het stadsbestuur, dat hem verplichtte om jaarlijks achttien tot twintig schepen uit te redden en aan te monstern in de Veerse haven.⁶ Die schepen voeren uit in alle windrichtingen: de Noordzee, de Atlantische zee, de Middellandse Zee, de Levant, Afrika en: Azië.

De Moucheron was niet van zins zomaar akkoord te gaan met een fusie van zijn bedrijf, de Veerse Compagnie. In een brief aan de Staten Generaal stelde de Zeeuwse koopman onder welke voorwaarden hij akkoord zou gaan met het octrooi.⁷ Samengevat eiste hij een bewindheberszetel in de Kamer Zeeland, het recht om de vergaderingen uitsluitend bij te wonen 'als het hem te passe sal coomen', vrijstelling van de verplichte inlegsom voor bewindhebers van 6.000 gulden, het recht om bij terugkomst van zijn vloot⁸ alsnog in te schrijven met een som van (maar liefst) 100.000 gulden en behoud van het recht om particuliere handel te drijven op de

³ Zie bijvoorbeeld: J.H. de Stoppelaer *Balthasar den Moucheron* ('s Gravenhage 1901) 191-192.

⁴ J.H. de Stoppelaer *Balthasar den Moucheron* ('s Gravenhage 1901) 10; W.S. Unger, *De oudste reizen van de Zeeuwen naar Oost-Indië 1598-1604* ('s Gravenhage 1948) XXIX.

⁵ Zie: De Stoppelaer, *Balthazar de Moucheron*, hoofdstuk XII t/m XIV; 85-128.

⁶ *Ibidem*, 177.

⁷ Zie: J. K. J. de Jonge, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indie (1595-1610)* dl. 1 (Amsterdam 1862) 282;283.; D. Roos, *Zeeuwen en de VOC* (Middelburg 1987) 32; J. G. van Dillen, *Het oudste aandeelhoudersregister van de VOC* (Den Haag 1958) 17.

⁸ Het betreft de in 1601 uitgevaren schepen *De Ram*, *Het Schaap* en *Het Lam* onder gezag van Joris van Spilbergen.

Oostkust van Afrika bij Cefala (de kust van het huidige Sofala, Mozambique) en Melinda (het huidige Melindi in Kenia) tot de Rode Zee.⁹

De initiatiefnemers van de VOC reageerden vervolgens inschikkelijk: allereerst werd De Moucheron voorlopig vrijgesteld van de inlegsom,¹⁰ in januari 1602 ontving hij opnieuw een persoonlijke uitnodiging van Van Oldenbarnevelt om aan te schuiven bij de onderhandeltafel,¹¹ en uiteindelijk werd aan de meeste gestelde eisen gehoor gegeven.¹² Merkwaardig is echter dat De Moucheron al in 1603 vertrok naar Frankrijk, nog voordat zijn vloot in maart 1604 Middelburg zou bereiken. Daardoor is hij uiteindelijk minimaal bij de VOC betrokken geweest en heeft hij nauwelijks van de door hem verkregen uitzonderingspositie geprofiteerd.¹³ Welk spel heeft hij gespeeld? Met welke inzet ging hij zijn onderhandelpartners tegemoet? Handelde hij uit bittere noodzaak, uit hoogmoed, of verliep deze geschiedenis volgens een strategisch plan met De Moucheron als de lachende derde?

Vraag en hypothese

Er heeft dus in de marge van de overleggen voorafgaand aan het octrooi een interessante onderhandeling plaatsgevonden met een problematische uitkomst. De Moucheron slaagde erin om enkele unieke voorrechten te bedingen, maar daarvan heeft hij uiteindelijk geen gebruik gemaakt, zo lijkt. Dat levert een probleemstelling op die in deze scriptie centraal zal staan. Ik hoop dit probleem op te lossen door een antwoord te vinden op de volgende hoofdvraag:

Wat was de onderhandelingspositie van Balthazar de Moucheron tegenover de Staten Generaal tijdens de onderhandelingen voorafgaand aan het VOC-octrooi van 20 maart 1602 en in hoeverre was het resultaat van de onderhandeling een gevolg van die positie?

⁹ De Jong, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indie (1595-1610)* 283.

¹⁰ Hij zou uiteindelijk helemaal niets inleggen: W.S. Unger, 'Het inschrijvingsregister van de Kamer Zeeland der Verenigde Oost-Indische Compagnie.' *Economisch-Historisch Jaarboek* 24 (1950) 14-15; Stoppelaer, *Balthasar de Moucheron*, 196; D. Roos, *Zeeuwen en de VOC*, 36. Zie ook tabel 2.

¹¹ De Stoppelaer, *Balthasar den Moucheron*, 194.

¹² Of daadwerkelijk alle eisen zijn ingewilligd, is omstreden: volgens Van Dillen en Unger behield hij het recht te handelen op Oost-Afrika niet (resp. p. 17 en 4); De Stoppelaer impliceert van wel (212-213). Ik houd de visie van de eersten aan, omdat het onwaarschijnlijk is dat de Staten Generaal deze beperking van het octrooi niet consequent hanteerde: het conflict met Isaac le Maire vanaf 1615, die claimde het octrooi te omzeilen via een andere vaarroute, laat zien dat de grens bij Kaap de Goede Hoop een harde was.

¹³ Het is helaas niet bekend wanneer in 1603 hij precies uit Veere verdwenen is.

Deze vraag is dus tweeledig. Ten eerste hoop ik de positie te reconstrueren waarin De Moucheron zich bevond voordat hij de onderhandeling aanging. Vervolgens wil ik op basis van die reconstructie op een meer analytisch niveau een verklaring geven van het resultaat van deze onderhandeling: de afspraken die de onderhandelaars maakten en de voorrechten die De Moucheron verkreeg. Daartoe is het nodig een antwoord te vinden op de volgende deelvragen:

1. *Wat was de politiek-economische positie van Balthazar de Moucheron in Zeeland in de periode 1598-1602?*
2. *Wat was de sociale positie van Balthazar de Moucheron in de Zeeuwse gemeenschap van handelaren en hoe stelde hij zich op tegenover hen tijdens de onderhandelingen?*
3. *In hoeverre was de benadering van De Moucheron door de Staten Generaal vergelijkbaar met de manier waarop ze met Pieter Lijntgens omgingen?*

Mijn hypothese is ten eerste dat De Moucheron een belangrijke economische speler was voor zowel het Zeeuwse gewest als de gehele Republiek en dat de Staten Generaal daarom bereid waren om hem tegemoet te komen. Een tweede hypothese stelt dat De Moucheron een centrale figuur was in de Zeeuwse koopliedengemeenschap en dat de Staten Generaal de dwarsliggende Zeeuwen over de streep hoopten te trekken door De Moucheron tevreden te stellen, omdat hij mogelijk daarna waardevol zou kunnen zijn als lokale lobbyist voor het octrooi. Tot slot vermoed ik dat een mogelijk vertrek naar Frankrijk van De Moucheron de onderhandelingen onder druk gezet heeft. De Veereenaar was in onderhandeling met de Franse koning Hendrik IV over de oprichting van een Franse Oost-Indische compagnie, en wellicht bestond de angst dat anderen zouden volgen als hij vertrok.

Relevantie en historiografisch kader

De oprichting van de VOC was in essentie een economische aangelegenheid, maar werd al snel een politiek spel door alle politieke belangen die ermee gemoeid waren, zowel op het niveau van de Republiek als van de afzonderlijke gewesten. De onderhandelingen over het octrooi in de eerste maanden van 1602 waren dan ook een complexe interactie tussen kooplieden en regenten en hoofdzakelijk een uitwisseling van *politieke* belangen. Kennis over de achtergrond van de betrokkenen

en de omstandigheden waaronder de overeenkomst uiteindelijk tot stand kwam op 20 maart 1602, kan inzicht bieden in het ingewikkelde machtsspel binnen de VOC en de problemen die zouden volgen op haar lange pad naar een onwaarschijnlijk succes. Daarnaast hebben veel historici – terecht – de neiging om zich te richten op de uitkomst van het octrooi en alles wat daarna zou volgen. Maar zo laten zij ook de interessante ontstaansgeschiedenis van het octrooi links liggen. Een dergelijke casestudy kan wellicht in die lacune voorzien.

De onderhandeling met De Moucheron past in het historiografisch kader dat getekend wordt in een recente publicatie over de financiële en institutionele opstartproblemen van de VOC.¹⁴ Gelderblom, De Jong en Jonker hebben vastgesteld dat de juridische en institutionele ontwikkelingen uit de eerste jaren van de VOC uitsluitend het gevolg waren van een dringend tekort aan kapitaal. De eerste vooruitgang gebeurde daardoor volgens een ‘adaptive process’ en kan gekenschetst worden als ‘piecemeal engineering’.¹⁵ Wellicht moeten we de inschikkelijkheid tegenover De Moucheron ook binnen dat kader begrijpen: deze uitzondering had niet te maken met een uitgekristalliseerde langetermijnvisie, maar (bijvoorbeeld) met een pragmatische ad hoc-oplossing voor het probleem dat de Zeeuwen geen akkoord gaven. Deze handelaar was mogelijk zelf niet van belang, maar had wellicht wel een instrumentele waarde. Daarbij hadden de Staten Generaal waarschijnlijk weinig bezwaar tegen de eis van De Moucheron om na terugkomst van zijn vloot alsnog te mogen inschrijven voor 100.000 gulden. Een dergelijk substantiële investering was meer dan welkom.

Door de ontstaansgeschiedenis van de VOC niet te zien als een lineair proces naar het succes dat we kennen uit de nationalistische vertogen die de VOC soms begeleiden, maar als een ontwikkeling van vallen en opstaan, is het mogelijk om oog te blijven houden voor de afwijkingen in de geschiedenis die niet in het grote verhaal passen. De Moucheron was zo’n afwijking. Maar ook de eerste maanden van 1602, toen men in onderhandeling was over het octrooi, zijn allerminst slechts een aanloop naar het startschot van een verenigde compagnie. De stichting van de VOC ging immers niet over één nacht ijs. In dit onderzoek hoop ik het complexe spel dat de

¹⁴ O. Gelderblom, A. de Jong & J. Jonker, ‘The Formative Years of the Modern Corporation’, *The journal of economic history* 73 (2013) 4: 1050-1076; O. Gelderblom & J. Jonker, ‘Completing a financial revolution: the finance of the Dutch East India trade and the rise of the Amsterdam capital market, 1595-1612’, *The journal of economic history* 64 (2004) 3:641-672.

¹⁵ O. Gelderblom, A. de Jong & J. Jonker, ‘The Formative Years’, 1072; 1073.

onderhandeling was, te duiden in het licht dat Gelderblom, De Jong en Jonker schijnen op de eerste jaren van de VOC.

Methode en brongebruik

Een antwoord op de eerste deelvraag hoop ik te vinden door een reconstructie te maken van de financiële situatie van De Mouchérons bedrijf, de Veerse Compagnie, vóór 1602 in de context van de conjunctuur van de Zeeuwse economie in deze periode. Bij gebrek aan de boekhouding van de Veerse Compagnie, probeer ik het succes van De Mouchérons handelsnetwerk af te leiden aan zijn vennoten. Ik beschouw daarnaast dit netwerk in relatie tot het investeerdersnetwerk van zijn grote concurrent, de Middelburgse Compagnie van de Middelburgse burgemeester Adriaen Hendrikszn. Ten Haeff.

Voor de tweede deelvraag zal ik te rade moeten gaan bij de brieven van De Moucheron aan de Staten Generaal en de aanwijzingen die overgeleverd zijn over de verhoudingen binnen de Zeeuwse kring van handelaren.

Om te achterhalen wat de betekenis was van de mogelijkheid om naar Frankrijk te vertrekken, zal ik een vergelijking maken met de benadering door de Staten Generaal van de Amsterdamse koopman Pieter Lijntgens. Lijntgens bevond zich in een vergelijkbare positie omdat ook hij zaken wilde doen met Hendrik en daarom biedt zijn aanvaring met de Staten Generaal een relevante casus voor deze vraag. Een deel van het antwoord is ten eerste te vinden in het briefverkeer tussen de Franse koning Hendrik IV, de Amsterdamse koopman Pieter Lijntgens, de Franse ambassadeur Paul Chouart seigneur de Buzanval en de Staten Generaal en ten tweede in de resoluties van de Staten Generaal.¹⁶

¹⁶ De brieven tussen De Moucheron en Hendrik zijn helaas niet bewaard gebleven.

1. De politiek-economische positie van De Moucheron in Zeeland

Mijn eerste hypothese is dat De Moucheron zijn onderhandelingspositie te danken had aan zijn politiek-economische positie in het Zeeland van begin zeventiende eeuw. Hij was een te belangrijke economische speler voor zowel het Zeeuwse gewest als de gehele Republiek en daarom was de Staten Generaal bereid om hem tegemoet te komen, zo is mijn verwachting. In dit eerste hoofdstuk toets ik die hypothese. Hoe belangrijk was De Moucheron in 1602 voor de Zeeuwse economie? Allereerst reconstrueer ik zo goed mogelijk de financiële en economische positie waarin de Veerse koopman zich bevond in 1602 – het moment van de onderhandeling. Zo hoop ik een antwoord te vinden op mijn eerste deelvraag *Wat was de politiek-economische positie van Balthazar de Moucheron in Zeeland in de periode 1598-1602?* Vervolgens zet ik een stap verder en ga ik na of er redenen waren om hem vanwege zijn concurrentiepositie in de Zeeuwse economie serieus te nemen als onderhandelingspartner.

Economische tegenslag na 1598

In de literatuur bestaan enkele summiere aanwijzingen voor het aandeel van De Moucheron in de Zeeuwse overzeese handel in de periode van 1595-1603. Zo vermelden De Stoppelaer en De Swalue dat zijn handelshuis in 1596 meer dan een half miljoen gulden per jaar omzette.¹⁷ Dit cijfer verwijst dus uitsluitend naar de handel op Rusland, Afrika en het Middellandse Zeegebied, want De Moucheron zou pas in 1598 zijn eerste vloot naar Azië uitreden. Maar De Swalue noemt geen bron en De Stoppelaer baseert zich enkel op De Swalue. De nauwkeurigheid van dit cijfer is dus onmogelijk te controleren.

Verder berekende Den Heijer dat de voorcompagnieën gefinancierd werden met een totaal investeringskapitaal van tussen de 7 en 8 miljoen gulden, voor de uitrusting van 65 schepen in de periode 1595-1601.¹⁸ De Veerse Compagnie van De Moucheron was in deze periode verantwoordelijk voor de uitreding van vijf schepen

¹⁷ De Stoppelaer, *Balthazar de Moucheron*, 134; E.B. de Swalue, *Daden der Zeeuwen gedurende den opstand tegen Spanje* (Amsterdam 1846) 267.

¹⁸ Den Heijer, *De geotrooieerde compagnie*, 25; Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*, 17; 25.

(twee in 1598 en drie in 1601).¹⁹ Daarmee financierde hij samen met enkele vennoten 7,7 procent van de totale vaart op Azië vanuit de Republiek en 42 procent van de Zeeuwse handelsactiviteit in Azië tot 1602. Dat betekent, terzijde, dat de Middelburgse Compagnie (MC) van Adriaen ten Haeff – de enige andere Zeeuwse voorcompagnie – 58 procent van de Zeeuwse handel op Azië tussen 1595 en 1602 in handen had, in volume althans (de MC reedde in totaal zeven schepen uit: drie in 1598 en vier in 1602).²⁰ Aangenomen dat Den Heijers schatting juist is en dat de verschillen in uitrustingskosten per compagnie en per schip niet ver uiteenliepen, investeerde de Veerse Compagnie naar grove schatting tussen de 540.000 en 560.000 gulden in de vaart op Indië en Oost-Afrika en de investering van de Middelburgse Compagnie bedroeg tussen de 750.000 en 860.000 gulden.²¹ Het is helaas niet bekend welk aandeel van die investering voor rekening kwam van De Mouchérons vennoten. Maar Azië was slechts een van de vele territoria waarin De Moucheron investeerde en handel dreef. Daarom moet hij in ieder geval tot 1601 een belangrijke speler op het toneel van de Zeeuwse economie zijn geweest.

Toch wordt aangenomen dat De Moucheron financieel aan de grond zat in 1602.²² Waarop is die aanname gebaseerd? Het feit dat de Veerenaar in 1603 zijn schulden niet langer kon betalen, zegt niet alles over diens financiële situatie in 1602. Immers, om met Van Dillen te spreken: ‘het fortuin van een koopman was in die tijd zeer wisselvallig!’²³ Is het waarschijnlijk dat deze voorname, rijke koopman al zijn vermogen verloren had in nog geen vijf jaar tijd?

Om te beginnen zijn er drie aanwijzingen van vóór 1603 – het vertrek van De Moucheron uit de Republiek – die de aanname bevestigen. Ten eerste verliep de eerste reis van de Veerse Compagnie naar Indië (1598-1600) onder gezag van Cornelis de Houtman desastreus. De bemanning werd eerst op Sumatra en later op Pedir het

¹⁹ Hij zou in 1600 nog een vloot uitreden, maar die keerde om onduidelijke reden binnen enkele maanden onverrichter zake terug naar Veere. Er is weinig bekend over deze reis. Hij blijft hier daarom buiten beschouwing. Zie: Unger, *De oudste reizen*, XLIII.

²⁰ Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*, 19.

²¹ De schepen van de vloot uit 1598, *De Leeuw* en *De Leeuwin*, hadden respectievelijk een volume van 400 en 250 tonnen en waren met 123 en 100 koppen bemand. J. Davis, ‘The voyage of Captaine John Davys to the Eastern India, Pilot in a Dutch ship, written by himselfe’, in: Unger, *De oudste reizen*, 41. Van de tweede vloot is de omvang niet bekend. De schatting, met een gemiddelde uitredingskosten van zo’n 115.000 gulden per schip, is overigens aan de lage kant in vergelijking tot de kosten van het Zeeuwse aandeel van de VOC-vloot uit 1603: het investeringskapitaal daarvan bedroeg 660.000 gulden voor vier schepen. Dat betekent een gemiddelde investering van 165.000 per schip. De Stoppelaer, *Balthazar de Moucheron*, 213.

²² De Stoppelaer, *Balthazar de Moucheron*, 218.

²³ Van Dillen *Het oudste aandeelhoudersregister*, 41.

slachtoffer van bloedige aanslagen, waarbij onder anderen De Houtman zelf het leven liet.²⁴ Vervolgens werd de vloot geteisterd door tegenwind, scheurbuik, vergiftiging en confrontaties met de Portugezen. Daarop besloot de plaatsvervangend gezagvoerder uiteindelijk om huiswaarts te keren met een sterk uitgedunde bemanning en een vracht- en equipagewaarde die de kosten van de reis nauwelijks overtrof.²⁵ Vanaf dat moment was winst uitgesloten, maar de investering ging niet volledig verloren. De schepen waren tenslotte niet vergaan en keerden min of meer ongeschonden terug in 1600. Dit verlies kan daarom niet cruciaal zijn geweest voor De Moucheron – dat bovendien werd gedeeld met zijn vennoten – maar mogelijk kwam een laag rendement op zo'n grote langetermijninvestering in dat jaar extra ongelegen.

Want Zeeland – ten tweede – verkeerde in deze periode in een economische crisis, met name door de Scheldeblokkade in 1599 en 1600 en het handelsboycot dat de Spaanse koning afgekondigd had.²⁶ Victor Enthoven berekende aan de hand van belastingen en licenten dat de handel in Zeeland na een hoogtepunt in 1598 halveerde in elf jaar tijd. De opbrengst uit licenten kelderde in alle Zeeuwse steden, met het jaar 1600 als dieptepunt.²⁷ Deze economische crisis heeft De Moucheron waarschijnlijk ook getroffen. Hij leed dus niet alleen verliezen op de Aziatische reizen; ook de Europese handel beleefde een zware tijd rond de eeuwwisseling.

Ten derde is er een sterk argument voor de veronderstelling dat het bedrijf van De Moucheron niet winstgevend was in deze periode. In 1600 werd de Verenigde Zeeuws Compagnie opgericht, onder leiding van De Moucheron's concurrent Adriaen ten Haeff. Cornelis Muenicx en Arnout le Clerq,²⁸ twee investeerders die zich voorheen aan De Moucheron verbonden hadden, sloten zich bij Ten Haeff aan. De Moucheron zelf weigerde zijn compagnie te fuseren.²⁹ Deze breuk toont dat de loyaliteit van zijn vennoten niet onvoorwaardelijk was; die was louter financieel gemotiveerd. Het vertrek van Muenicx en Le Clerq in 1600 bewijst niet dat De Moucheron in 1602 een faillissement nabij was, maar laat wel zien dat zijn concurrentiepositie in deze jaren tanende was, ten gunste van de onderneming van Ten Haeff.

²⁴ De Jong, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (1595-1610)* dl. 1, 215.

²⁵ Ibidem, 216; W.S. Unger, 'De resolutiën der Compagnie op Oost-Indië te Middelburg, 1601-1602' *Economisch-Historisch Jaarboek* 23 (1944-1945) 2.

²⁶ V. Enthoven, *Zeeland en de opkomst van de Republiek. Handel en strijd in de Schelddelta c. 1550-1621* (Leiden 1995) 219-230.

²⁷ Ibidem, 228-229; grafiek 3 (bijlagen).

²⁸ Unger, 'Het inschrijvingsregister', 9; voetnoot 2.

²⁹ Enthoven 'Veel vertier', 53.

Het is niet eenvoudig om vast te stellen wanneer en zelfs óf De Moucheron bankroet verklaard is. Zo'n verklaring is niet overgeleverd. Niettemin zijn er sterke aanwijzingen dat De Moucheron in 1603 Veere verliet omdat hij failliet was. Zo verschijnen verschillende claims in de zogenaamde 'rol van crimineele en civiele zaken' van de Vierschaar in Veere (waarin het stadhuis en de rechtbank huisden) aan het adres van De Moucheron. Interessant zijn bijvoorbeeld de aanspraken van zijn voormalige vennoten. Lieven de Meulenaer eiste op 25 januari 1603 569 ponden Vlaams (3.414 gulden) en met zijn trouwe bondgenoot Simon Parduyn werd door de curator een 'slot van rekeninghe' gemaakt op 9 mei 1603, waarin werd vastgelegd dat de achtergebleven koopman nog maar liefst 20.333 ponden Vlaams (121.998 gulden) te goed had.³⁰ De Moucheron was waarschijnlijk dus vóór deze negende mei al vertrokken en al in januari 1603 moest het stadsbestuur bemiddelen tussen De Moucheron en zijn crediteuren.

De schulden zijn vermoedelijk zo goed volledig voldaan met de vracht en de equipage van de vloot die in maart 1604 zou binnenlopen in Middelburg. Aan boord was onder andere een kostbare lading diamanten en andere edelstenen. Over deze edelstenen vermeldt De Stoppelaer dat ze geconfisqueerd werden bij aankomst en afgesloten in 'een groote ysere kist met drye sloten, daarvan den principalen slotel werd bewaert by Symon Perduyn, den tweeden by Pieter van Hecke [een vennoot uit 1601, zie tabel 4] en den derden by Joris Spilberch'.³¹ Ook noemt hij dat er beslag werd gelegd op de meubels van juffrouw De Moucheron en dat een kistje edelstenen dat zij had weten te redden, uiteindelijk ook afgepakt werd.³² Hieruit blijkt dat De Moucheron niet meer vrij kon beschikken over zijn goederen. Hij was bankroet.

De vennoten

Een andere aanwijzing voor de financiële gesteldheid van De Mouchérons bedrijf in 1602 biedt de kapitaalkracht van zijn vennoten in 1602 en daarvoor. Onder de investeerders die in het verleden geparticipeerd hadden in de Veerse Compagnie, heeft slechts een enkeling geïnvesteerd in de VOC.³³ Daarnaast zouden alleen de eerdergenoemde Arnoult le Clerq en Cornelis de Muenicx zich inschrijven, maar zij waren toen al overgestapt naar de Verenigde Zeeuwse Compagnie. Andere

³⁰ Zeeuws Archief, Rechterlijke Archieven Zeeuwse Eilanden (ZALE). Inv. nr. 256, f. 282. Zie bijlage B.

³¹ De Stoppelaer, *Balthasar de Moucheron*, 210.

³² Ibidem, 210; aantekeningen 95.

³³ Te weten: Johan Radermacher de Jonge, voor 12.000 gulden. Zie tabel 2.

investeerders van de Veerse Compagnie, zoals Simon Jaspersz. Parduyn, Lieven de Meulenaer en Pierre le Moyne schitteren door afwezigheid in het Zeeuwse inschrijfregister.³⁴ Ter vergelijking: de voormalige, eerste vennoten van Ten Haeff – zoals Jacob Pieter de Waert, Adriaan Bommenee, Laurens Back, maar met uitzondering van Simon Langebeeke – werden allemaal bewindhebber en schreven in voor tenminste 15.000 gulden.³⁵ De bewindhebbersploeg van de Kamer Zeeland zou uiteindelijk bestaan uit de dertien participanten van de Verenigde Zeeuwse Compagnie plus De Moucheron, dus Ten Haeffs vennoten uit 1601 waren allen verplicht om voor tenminste 6.000 gulden in te schrijven.³⁶ Maar die norm overschreden zij zonder uitzondering (zie tabel 3, bijlage 2), en velen noteerden bovendien grote sommen namens anderen in het kapitaalboek.³⁷

Voor dat verschil zijn twee verklaringen denkbaar. Ofwel de genoemde vennoten van De Moucheron zagen geen heil in de VOC, ofwel de verliezen van de Veerse Compagnie waren zodanig geweest dat zij weinig keus hadden. De tweede verklaring lijkt mij de meest plausibele. In die uitleg was de kapitaalcracht van de oorspronkelijke participanten in Ten Haeffs onderneming beduidend groter in 1602 dan die van De Moucheron. Victor Enthoven gaat nog verder en stelt op basis van de herkomst van de Zeeuwse bewindhebbers dat de oprichting van de VZC *ten koste* ging van de Veerse Compagnie.³⁸

Tabel 1 en 2 tonen de namen van investeerders van de Middelburgse Compagnie en de Veerse Compagnie, de grootte van hun investering in de VOC in 1602 en of zij een bewindhebbersfunctie in de Kamer Zeeland bekleed hebben. Deze cijfers tonen alleen het bedrag dat zij voor eigen rekening noteerden.

³⁴ Unger, 'Het inschrijvingsregister', 14-24.

³⁵ Ibidem.

³⁶ W.S. Unger, 'De resolutiën der Compagnie op Oost-Indië te Middelburg', 9.

³⁷ Zie: Unger, 'Het inschrijvingsregister der Kamer Zeeland; aantekeningen', 25.

³⁸ Enthoven, 'Veel vertier', 58.

Tabel 1 en 2: bewindhebberschap en investering in guldens in de VOC van vennoten van Ten Haeff en De Moucheron in 1598.³⁹

Middelburgse Compagnie in 1598			Veerse Compagnie in 1598		
Naam vennoot	Bewindhebber in 1602	Totale investering in 1602	Naam vennoot	Bewindhebber in 1602	Totale investering in 1602
Adriaen Hendrikszn. Ten Haeff	Ja	20.700	Balthazar de Moucheron	Ja	0
Jacob Pieter de Waert	Ja	23.350	Simon Jaspersz. Parduyn	Nee	0
Adriaan Bommenee	Ja	15.000	Cornelis Muenicx	Ja	50.000
Laurens Back	Ja	48.000	Lieven de Meulenaer	Nee	0
Simon Langebeeke	Nee	0	Arnoult le Clercq	Ja	28.000
Totaal: 107.050 gulden = 8,03 % van het totale Investeringskapitaal van de VOC in Zeeland			Totaal: 78.000 gulden = 5,85 % van het totale investeringskapitaal van de VOC in Zeeland		

Het verschil tussen de twee investeerdersnetwerken zou nog groter worden in 1600, wanneer twee van de drie VOC-participanten uit de stal van De Moucheron – Muenicx en Le Clercq – overstappen naar de Verenigde Zeeuwse Compagnie van Ten Haeff. Tegelijkertijd trekt De Moucheron nieuwe investeerders aan voor zijn vloot van 1601, die bestond uit de schepen *De Ram*, *Het Schaap* en *Het Lam* onder gezag van Joris van Spilbergen. De namen van François Somermans, Johan Radermacher de Jonge, Pieter van der Hagen en Pieter van Hecke verschijnen als medereders naast die van De Moucheron en zijn bekende investeerders Simon Jaspersz. Parduyn en Pierre le Moyne.⁴⁰ Daar staat tegenover dat Lieven de Meulenaar vertrok. Geen van de nieuwe investeerders zou participeren in de VOC. Tabel 3 en 4 tonen de namen van investeerders die participeerden in 1601, het jaar waarin beide kampen een laatste vloot uitreedden.

³⁹ Bron: Unger, 'Het inschrijvingsregister', 14-24.

⁴⁰ De Stoppelaer, 203; W.S. Unger, 'De resolutiën der Compagnie op Oost-Indië te Middelburg', 6.

Tabel 3 en 4: bewindhebberschap en investering in guldens in de VOC van vennoten van de Verenigde Zeeuwse Compagnie en De Moucheron in 1601.⁴¹

Verenigde Zeeuwse Compagnie in 1601		
Naam vennoot	Bewindhebber in 1602	Totale investering in 1602
Adriaen Hendrikszn. Ten Haeff	Ja	18.000
Jacob Pieter de Waert	Ja	12.000
Adriaan Bommenee	Ja	15.000
Laurens Back	Ja	18.000
Arnoult le Clercq	Ja	18.000
Cornelis Muenicx	Ja	50.000
Jacob Boreel	Ja	40.600
Jan Lambrechts sone Coolen	Ja	27.000
Jan Meeussins	Nee ⁴²	0
Everardt Becquer	Ja	35.700
Arnoult Verhouwen	Ja	36.600
Gheerart van Schoonhoven	Ja	32.400
Nicolaes Pieterssen	Ja	17.200
Balthazar van Vlierden	Ja	24.600
Totaal: 345.100 gulden = 25,87 % van het totale investeringskapitaal in Zeeland		

Veerse Compagnie in 1601		
Naam vennoot	Bewindhebber in 1602	Totale investering in 1602
Balthazar de Moucheron	Ja	0
Simon Jaspersz. Parduyn	Nee	0
Pierre le Moyne	Nee	0
Johan Radermacher de jonge	Nee	12.000
François Somerman	Nee	0
Pieter van der Hagen	Nee	0
Pieter van Hecke	Nee	0
Totaal: 12.000 gulden = 0,90 % van het totale investeringskapitaal in Zeeland		

Beschouwen we de grootte van de investeringen in de VOC door de vennoten als een indicatie van hun eerdere vermogen, dan zien we dat het kapitaal rond het netwerk van De Moucheron daalt en het vermogen van de kring rond Ten Haeff sterk stijgt tussen 1598 en 1602. In 1598 is het verschil nog relatief klein: 5,85 procent van het uiteindelijke kapitaal zou komen uit de buidel van De Mouchérons vennoten, tegen 8,03 procent bij Ten Haeff. Drie jaar later liggen de verhoudingen radicaal anders:

⁴¹ Bron: Unger, 'Het inschrijvingsregister', 14-25; Unger, 'De resolutiën der Compagnie op Oost-Indie te Middelburg', 11,

⁴² Overleed in november 1601. Zie: W.S. Unger, 'De resolutiën der Compagnie op Oost-Indië te Middelburg', 11; voetnoot 2.

slechts 0,90 procent van het VOC-kapitaal is nog geconcentreerd rond de Veerse Compagnie, tegen 25,87 procent rond de Middelburgse Compagnie, meer dan het achtentwintigvoudige. Uiteraard is deze vergelijking niet helemaal eerlijk, omdat de daling van het percentage bij De Moucheron te wijten is aan het vertrek van slechts twee vennoten, die misschien toevallig vermogender waren dan de rest. Toch hoop ik op basis van deze cijfers te laten zien dat de verschuiving waarschijnlijk niet toevallig is. Niet alleen was De Moucheron niet in staat om het kapitaal in zijn compagnie te laten circuleren en zijn vennoten te behouden, maar ook trok Ten Haeff in plaats daarvan vele nieuwe investeerders aan, die later een significant aandeel van de VOC zouden kopen.⁴³

Een *duopoly* van De Moucheron en Ten Haeff?

Samengevat: De onderneming van De Moucheron had tussen 1595 en 1602 een aandeel in het aantal schepen op de Aziatische handel vanuit Zeeland van 42 procent, en van 7,7 procent van de Aziëvaart vanuit de gehele Republiek. Niettemin was deze handel niet zijn *corebusiness*. Nog altijd was hij actief in de branches waarin het huis De Moucheron van oudsher zijn geld verdiende: de havens aan de Oostzee, de Middellandse Zee en in het Atlantische gebied.⁴⁴ Maar de inkomsten uit die handel daalden vermoedelijk sterk door de economische crisis in Zeeland na 1598. Daar bovenop rendeerden zijn grote investeringen in het nieuwe handelsterritorium in Azië en aan de Oostkust van Afrika nauwelijks door de tegenslagen waarmee zijn vloten geconfronteerd werden.

Terug naar de hypothese: had De Moucheron zijn onderhandelingspositie te danken aan het economische gewicht van zijn onderneming in Zeeland? Het antwoord op die vraag kan in eerste instantie ontkennend zijn: in absolute zin was de Veerse Compagnie van weinig economisch belang in 1602. De Moucheron verloor geleidelijk

⁴³ Unger vindt het aannemelijk dat 'zo niet allen, dan toch het grootste deel van hen, die later met hem de Middelburgse Compagnie op Oost-Indië [synoniem voor de Verenigde Zeeuwse Compagnie, LvdD] zouden vormen' ook participeerden in de eerste reis van Ten Haeff. In die uitleg zou Ten Haeff dus geen nieuw kapitaal aangetrokken hebben in 1601 (*De oudste reizen*, XXVI). Hij heeft daarvoor echter geen bewijs. Omdat de andere vennoten van Ten Haeff uit 1598 wel bekend zijn, acht ik het onwaarschijnlijk dat het grote aantal dat in 1601 zou inschrijven bij de Verenigde Zeeuwse Compagnie ook in 1598 al geïnvesteerd had, maar om onduidelijke redenen anoniem gebleven is.

⁴⁴ Unger noemt de handel op Azië terloops het 'hoogtepunt zijner bedrijvigheid', maar dat lijkt me niet waarschijnlijk, gezien het contract dat hij gesloten had met Veere en dat hem verplichtte om jaarlijks 18-20 schepen uit te reden vanuit zijn thuishaven. (Unger, *De oudste reizen*, XXIX). Het gemiddelde aantal schepen dat hij tussen 1598 en 1601 uitrustte met Azië als bestemming, bedroeg 1,25 per jaar.

aan positie ten gunste van Ten Haeff en hield wellicht al tijdens de onderhandelingen rekening met een dreigend bankroet.

Dat neemt echter niet weg dat deze compagnie in volume de enige concurrent was van Ten Haeff in Zeeland. Beide heren pionierden vanuit Zeeland in het Aziatische gebied, een voor de kooplieden uit de Republiek nog te ontginnen terrein met alle economische kansen van dien. En die kansen waren belangrijk. Zowel De Moucheron als Ten Haeff schatten het belang van die handel hoog in, zo blijkt uit de aanzienlijke investeringen van de compagnieën waarover zij de leiding hadden. Daarom vormden zij in potentie een *duopoly* in Zeeland: zij waren getweeën de enige potentiële aanbieders van Aziatische waar. Dat betekent – volgens de meest elementaire economische wetten – dat hun gedrag in het algemeen, hun marktprijzen en dus hun winst zeer van elkaar afhankelijk zouden zijn.⁴⁵ Of de marktprijzen van beide ondernemingen daadwerkelijk door elkaar beïnvloed zijn, is twijfelachtig, omdat De Moucheron er tot zijn vertrek in 1603 slechts minimaal in geslaagd is om Aziatische waar op de markt te brengen in Zeeland. Maar het gedrag van de ander was wel degelijk relevant. De Moucheron deed immers twee serieuze pogingen om te concurreren, en dat gaf hem een machtspositie ten opzichte van Ten Haeff. Waarschijnlijk hielden de twee concurrenten elkaars manoeuvres scherp in de gaten. De Moucheron had daardoor macht, die hij goed gebruikte. Maar hij had zijn onderhandelingspositie eerder in relatieve zin te danken aan zijn positie als concurrent in het Zeeuwse *duopoly*, dan in absolute zin aan het economische gewicht van zijn onderneming.

⁴⁵ Zie bijvoorbeeld: T. Puu, 'Introduction', *Olygopoly. Old Ends – New Means* (Berlijn/ Heidelberg 2011): 1-15; R.W. Dimand, & M. H. I. Dore, 'Cournot, Bertrand, and Game Theory: A Further Note', *Atlantic Economic Journal* 27 (1999) 3: 325- 332.

2. De sociale positie van De Moucheron in Zeeland

Hierboven formuleerde ik de hypothese dat De Moucheron als een breekijzer zou kunnen functioneren om het collectieve Zeeuwse verzet tegen de VOC te ontwrichten. In het vorige hoofdstuk is aannemelijk gemaakt dat De Moucheron om economische redenen van betekenis kon zijn voor de Staten Generaal. Maar had De Moucheron ook vanwege zijn sociale positie deze functie kunnen hebben? De redenering is: als De Moucheron om was, zou hij ofwel de anderen kunnen ompraten, ofwel de onderhandelingspositie verzwakken die het collectief van Zeeuwse belangenbehartigers innam tegenover de Staten Generaal. Hoe verhielden de eisen van De Moucheron zich tot de belangen van zijn collega-kooplieden in Zeeland en hoe was zijn relatie tot hen? Die vragen worden in dit hoofdstuk beantwoord.

De Moucheron in het Zeeuwse handelsnetwerk

Kort nadat De Moucheron in 1585 in Middelburg aangekomen was, profileerde hij zich direct als een koopman met wie men rekening diende te houden. De familie De Moucheron (Balthazar, Franchoy's en hun vader Pierre) had een netwerk en een kapitaal opgebouwd in Antwerpen. Deze Zuid-Nederlanders hadden dus alle middelen om hun handel voort te zetten in Zeeland. De Moucheron integreerde aanvankelijk dan ook goed en hij nam initiatief, zo blijkt uit de oprichtingsakte van een vereniging van 24 handelaren uit Middelburg in februari 1589. De vereniging was De Moucheron's idee, en zou het risico van elke vorm van schade van de individuele leden delen.⁴⁶ Onder de ondertekenaars bevonden zich bekende namen zoals Parduyn, Le Clerq, Van de Perre, Muenicx en Back.⁴⁷ De Stoppelaer stelt dat de leden van deze vereniging als de vertegenwoordigers van de plaatselijke kooplieden functioneerden.⁴⁸ De Moucheron had deze eerste Zeeuwse jaren dus een centrale rol in de gemeenschap van kooplieden waar hij zo kort geleden pas tot toegetreden was.

De Moucheron had verder belangrijke contacten in Zeeland en Holland. Vanaf het begin was de Zeeuw Simon Jaspersz. Parduyn een van zijn trouwste vennoten. Parduyn wordt door Unger getypeerd als 'een der belangrijkste Middelburgers van

⁴⁶ Zie: De Stoppelaer, *Balthasar de Moucheron*, 46-47.

⁴⁷ Ibidem, 47.

⁴⁸ Ibidem.

dien tijd'.⁴⁹ Hij was actief in het stadsbestuur en bekleedde drie keer het ambt van burgemeester in de periode 1586-1595. Daarnaast werd hij moreel en financieel gesteund door de machtige Jacob Valcke, tesorier-generaal van Zeeland en correspondeerde hij bijvoorbeeld met de Leidse koopman Daniël van der Meulen.⁵⁰ Ook had hij enig krediet opgebouwd bij Prins Maurits en de heren in Den Haag door zijn herhaaldelijke pogingen en investeringen om een noordelijke vaarroute te vinden.⁵¹

Tegelijkertijd zijn er aanwijzingen dat De Moucheron buiten de gemeenschap van Zeeuwse kooplieden stond. In zijn compagnie participeerden aanvankelijk hoofdzakelijk andere Vlaamse en Franse immigranten: Cornelis Muenicx, Lieven de Meulenaer, Arnoult le Clercq en Pierre le Moyne.⁵² Deze handelaren hadden zich net als De Moucheron vlak voor of na de Val van Antwerpen in 1585 in Zeeland gevestigd en blijkbaar integreerden zij slecht in het koopliedennetwerk dat zij aantroffen.⁵³ In plaats daarvan zochten ze aansluiting bij elkaar, en bij De Moucheron, wiens naam al enige bekendheid genoot op Walcheren dankzij zijn vader.

Bovendien werd zijn relatie tot de compagnie van de Middelburgse burgemeester Adriaan Hendriksz. Ten Haeff gekenmerkt door stevige concurrentie en vijandigheid.⁵⁴ De verhoudingen werden grimmiger toen beide kooplieden een Indiëvloot wilden uitrusten in 1598. De oprichting van de Middelburgse Compagnie en de Veerse Compagnie heeft een scheiding van financiële loyaliteit teweeggebracht ten opzichte van de club van 24 uit 1589: Back verbond zich aan Ten Haeff; Parduyn, Le Clerq en Muenicx sloten zich aan bij Balthazar en zijn broer Franchoy de Moucheron. Tekenend voor de verhoudingen is een brief van de Staten Generaal gedateerd op 29 januari 1598, gericht aan zowel De Moucheron als Ten Haeff.⁵⁵ Den Haag probeerde de concurrenten daarin tot eenheid te bewegen. De Staten Generaal vragen de kooplieden met enige klem om:

⁴⁹ Unger, *De oudste reizen*, XXX, voetnoot 5.

⁵⁰ Ibidem, XX; XXX-XXI, voetnoot 1; ibidem, XXI, voetnoot 3.

⁵¹ De Stoppelaer, *Balthasar de Moucheron*, 112.

⁵² De Stoppelaer, *Balthasar de Moucheron*, 76; 136.

⁵³ Enthoven, *Veel Vertier*, 58; De Stoppelaer, *Balthasar de Moucheron*, 76.

⁵⁴ De Stoppelaer, *Balthasar de Moucheron*, 76; Unger, 'Het inschrijvingsregister', 2-3.

⁵⁵ Zeeuws Archief (ZA), Archief stad Veere, voorl.inv.nr 1788 (nr. 2).

‘door goede eenicheyt ende een eenparige ordre, ende onderlinge verstant, ende directie van saecken, de voyagen na Oist Indien te verzekeren soo wel tegen den vyant, als in den traficqe,’⁵⁶

Met een verenigd optreden van hun compagnieën zouden zij namelijk:

‘hare daarmede groot voordeel ende proffijt sullen doen ende comme te genieten met Godes hulpe het volkomen effect van de voorgenomen voyage ende trafique 't welk insgelijks strekken sal tot eere ende reputatie van de Vereenichde Nederlanden ende affbreuck des conincx van Spaignen.’⁵⁷

De motieven die vier jaar later een rol zouden spelen bij de vereniging van alle compagnieën, werden dus in 1598 al zeer expliciet verwoord door de Staten Generaal. Uit deze brief blijkt ook dat de oproep tot ‘vruntschap, eenicheyt ende correspondentie’ al eerder aan beide heren gericht is, maar dat daaraan – tot hun spijt – geen gehoor gegeven is. Ten Haeff en De Moucheron hadden positie ingenomen tegenover elkaar.

Het eerder genoemde vertrek van De Mouchérons vennoten naar de Verenigde Zeeuwse Compagnie in 1600 had de verhoudingen bovendien geen goed gedaan.⁵⁸ Unger en Terpstra vermoeden dat De Moucheron zich afzijdig hield omdat hij, ‘de vreemdeling’, een te kleine invloed zou krijgen in de gefuseerde compagnie, hoewel ze daarvoor feitelijk geen bewijs hebben.⁵⁹ Maar het jaar 1600 heeft hoe dan ook de sociale verhoudingen in deze handelskringen getekend.

Een andere aanwijzing voor de geïsoleerde positie ten opzichte van de andere kooplieden die hij vermoedelijk na 1598 zou krijgen, is het feit dat De Moucheron later, na maart 1602, slechts eenmaal deelnam aan de bewindhebbersvergadering van de Kamer Zeeland.⁶⁰ Unger signaleert bovendien dat zijn naam op de absentenlijst van de vergadering nooit genoemd wordt vanaf de oprichting in maart 1602 tot De Mouchérons emigratie in 1603. Dus ofwel hij was altijd aanwezig, ofwel hij deed veelvuldig een beroep op zijn voorrecht om de vergaderingen uitsluitend bij te wonen wanneer het hem uitkwam – en men heeft van begin af aan niet op zijn aanwezigheid

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*, 20.

⁵⁹ Unger, *De oudste reizen*, XLV.

⁶⁰ Unger, ‘Het inschrijvingsregister’, 3; voetnoot 3.

gerekend. Immers: absentie is alleen noemenswaardig als aanwezigheid verwacht wordt.

Het ontwerp van de Zeeuwse handelaren

Kort na de eerste oproep van Van Oldenbarnevelt in november 1601 kwamen de Zeeuwse en Hollandse handelaren bij elkaar, tussen 6 en 8 december van dat jaar.⁶¹ De partijen werden het niet eens, waarop de Zeeuwen besloten de handen ineen te slaan. Gezamenlijk schreven zij een ontwerp met een lijst voorwaarden en voorstellen, die op 24 januari 1602 naar de Staten Generaal gestuurd werd. Alleen onder die voorwaarden gingen zij akkoord met een octrooi voor de VOC. Het ontwerp was het resultaat van nieuwe onderhandelingen tussen de bewindhebbers van alle compagnieën en de Staten Generaal, die samenkwamen in Den Haag van 15 tot 24 januari 1602. De brief werd behalve door Balthazar de Moucheron en Adriaan ten Haeff ook ondertekend door eerdergenoemde Laurens Back, Pieter de Waert en Adriaen Bommene – Ten Haeffs vennoten van het eerste uur. De overige namen waren: Reynier Adriaenss Pauw, Jan Janssen Kaerel, Geurt Diercks, Dierck van Os, Jan Janssen Loedsteyn, F. Bogaert, D. G. Meerman, Fop Pieters van der Myde, Claes Jacobssen Synen, Cornelys Veen, Hendrick Gruytter en Bartolt Steenhuysen.⁶²

Het ontwerp was er hoofdzakelijk op gericht om een juiste machtsbalans tussen Zeeland en Amsterdam te garanderen. De achttien Zeeuwse ondertekenaars traden dus eensgezind op met als doel hun gezamenlijke, politiek-economische belang te beschermen. Veelzeggend zijn de eerste twee artikelen, die blijkbaar de hoogste prioriteit hadden:

‘1. In den eersten, dat in de equipage, die Compagnien van Amstelredam zullen hebben de helft, Zeelandt een vierde part, de Maze ende NoortHollant elck een achtse part.’⁶³

‘2. Dat het collegie sal bestaan van zeventhien persoonen, daarin die van Amstelredam acht zullen hebben, Zeelant vier, Maze twee ende Noorthollant twee, welverstaende dat de zevenhiende persoon per vices by die van Zeelant, Maze ende Noort Hollant zal worden in de vergaderinge gebraght, by de meeste

⁶¹ De Stoppelaer, 191.

⁶² De Jong, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indie (1595-1610)* dl. 1, 281.

⁶³ *Ibidem*, 272. Artikel 1 en 2 werden ongewijzigd en op dezelfde plaats overgenomen in het octrooi.

stemmen, van welcke personen alle zaeken (dese Compagnie aengaende) zullen afgehandelt worden.’⁶⁴

Voordat er nog enkele voorstellen voor overgangsbepalingen gedaan worden, sluit het ontwerp af met de meest fundamentele verklaring van het octrooi:

‘Dat de E. M. heeren Staten-Generael believe, het octroy te geven voor vyftich jaren, op conditie datter niemandt, beosten de Capo de Buena Esperance zal mogen varen, noch ooc door de Strecho de Magellanis, op de verbeurte van de schepen ende goederen, ende gedurende hetselve octroy, sullen de artikelbrieven nu gearresteert, blyven in haer vigeur.’⁶⁵

In diezelfde week van januari stuurde De Moucheron op persoonlijke titel een brief naar Den Haag, als reactie op een uitnodiging van Van Oldenbarnevelt, verstuurd op 15 januari namens de Staten Generaal, om ook deel te nemen aan de onderhandelingen.⁶⁶ Dit document is helaas niet gedateerd, maar moet tussen 15 en 24 januari verstuurd zijn, zo blijkt uit De Mouchérons openingszin ‘datter tegenwoordig in ’s Gravenhage eene versaemeling is van alle de compagnien’.⁶⁷ Deze mede-eigenaar van een van de voorcompagnieën die de Republiek rijk was, zegt verhinderd te zijn: ‘Soo ist, dat ick my seer gaerne daertoe soude verlegen hebben, ten hadde geweest eenige nootelycke occupatie, die my tselve beleth hebben’.⁶⁸ Vervolgens stelt hij onder welke voorwaarden hij bereid is ‘alle particulier handeling op dier plaetse [in ‘Oost-Indien’, nadrukkelijk niet *overal* beosten de Kaap, LvdD] te verlaeten’.⁶⁹ Anders dan het ontwerp van de Zeeuwse kooplieden samen bevatte deze brief uitsluitend eisen die zijn particuliere belangen aangingen.

De meest controversiële voorwaarde was de eis om de handel op Cefala en Melinda te mogen voortzetten. Die staat namelijk lijnrecht tegenover het hierboven geciteerde afsluitende artikel waarin alle vaart beosten de Kaap verboden werd, op straffe van verbeurdverklaring van de goederen. Dat is merkwaardig aangezien ook de

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ De Jong, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indie (1595-1610)* dl. 1, 278. Zoals De Jong opmerkt in voetnoot 1 op pagina 278, is de termijn in het uiteindelijke octrooi (artikel 34) beperkt tot 21 jaar en bleef de route via de Straat van Magellaan buiten het octrooi.

⁶⁶ De Stoppelaer, 194.

⁶⁷ De Jong, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indie (1595-1610)* dl. 1, 282.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem, 282-283.

handtekening van De Moucheron onderaan het ontwerp prijkte. Deze tegenstrijdigheid doet vermoeden dat al in de periode tussen de ontvangst van de brief uit Veere en de ondertekening van het Zeeuwse ontwerp deze laatste eis verworpen is, waarna De Moucheron alsnog akkoord ging.

Daarnaast is het opvallend dat De Moucheron ervoor koos om verstek te laten gaan op een vergadering die van zo'n groot belang was voor de toekomst van zijn onderneming. Na een persoonlijke herinnering van Van Oldenbarnevelt houdt hij zich nog altijd afzijdig. Het duurt zelfs even voordat hij überhaupt reageert.⁷⁰ De Moucheron stelde zich niet bepaald coöperatief op, maar kreeg toch voor elkaar dat zijn eisen ingewilligd werden. Hij bleef bij voorbaat weg van de onderhandelingstafel, en wachtte tot zijn collega-bewindhebbers en de Staten Generaal naar *hem* toe kwamen. Hij heeft maximaal resultaat geboekt vanuit een achtergestelde, mogelijk zelfs geïsoleerde positie. Het risico van wegblijven was groot, want de inzet hoog, maar deze onderhandelingsstrategie heeft ontegenzeggelijk op de korte termijn effect gesorteerd.

Toch kunnen we ook uit deze onderhandeling afleiden dat De Moucheron zich hoofdzakelijk voor zijn eigen belangen inzette. Hij was niet aanwezig bij de plenaire onderhandelingen en voegde zich naar het ontwerp dat zijn gewestgenoten aan het einde van hun verblijf in Den Haag opstelden. Op basis van deze twee documenten uit januari 1602 is het onwaarschijnlijk dat De Moucheron gezien werd als een centrale figuur of lobbyist die het Zeeuwse verzet had kunnen breken.

Uit dit alles blijkt dat De Moucheron niet de aangewezen persoon was om het tij te keren in het Zeeuwse verzet. Hij onderhield in 1602 weinig sociale banden met andere kooplieden in Zeeland buiten zijn vennotenkring. In plaats daarvan rijst het beeld van een tweedeling van het Middelburgse netwerk van Ten Haeff enerzijds en het Veerse van De Moucheron anderzijds. Uit de gang van zaken tijdens de onderhandelingen in Den Haag van januari 1602 blijkt bovendien dat De Moucheron zich weinig coöperatief opstelde. De bereidwilligheid van zijn collega's was groter: zij gingen tenminste in gesprek met de Staten Generaal en de andere compagnieën. De volgorde was dus eerder andersom: vermoedelijk waren de meeste Zeeuwse handelaren, met Ten Haeff voorop, al akkoord met de grote lijnen van het octrooi in januari 1602. Daarna restte De Moucheron geen andere keuze dan zich aan het octrooi te conformeren – maar hij

⁷⁰ De Stoppelaer, 194.

had ondertussen met slim onderhandelen wel enkele voorrechten in de wacht gesleept.

3. De dreiging van Frankrijk als exit

Tot slot zal ik een antwoord proberen te vinden op de derde deelvraag: *In hoeverre was de benadering van De Moucheron door de Staten Generaal vergelijkbaar met de manier waarop ze met Pieter Lijntgens omgingen?* Na bestudering van de resoluties van de Staten Generaal uit de periode 1600-1605 blijkt dat er één belangrijke speler was die ons iets kan zeggen over de beoordeling door de Staten Generaal van het gevaar van emigratie van kooplieden: Hendrik IV, koning van Frankrijk in de periode 1589-1610. Hij probeerde zowel De Moucheron als de Amsterdamse koopman en grootaandeelhouder van de VOC Pieter Lijntgens in dienst te stellen van de oprichting van een Franse Oost-Indische compagnie. Ik beschouw de opstelling van de Staten Generaal in beide kwesties (in 1602-1603 en 1605) als een mogelijke indicatie voor de extra dimensie die de onderhandeling onder druk zette: de dreiging van een vertrek naar Frankrijk.

Mijn hypothese was namelijk dat de Staten Generaal De Moucheron tegemoet kwamen omdat ze bang waren dat hij naar Frankrijk zou emigreren. Die mogelijkheid zou De Mouchérons onderhandelingspositie verstevigen. Met Frankrijk als alternatieve vestigingsplaats achter de hand, kon hij ieder moment van de onderhandeltafel opstaan en vertrekken. De Staten Generaal waren echter in januari 1602 formeel niet op de hoogte van de mogelijke plannen van De Moucheron om naar Frankrijk te vertrekken, en evenmin is het duidelijk of hij daadwerkelijk al in januari 1602 emigratie overwoog. Die kennis kon dus onmogelijk een rol hebben gespeeld bij het besluit om de koopman voorrechten te verlenen – waarvan het eerste deel al op 22 januari en het tweede op 30 januari 1602 genomen werd.⁷¹ Het is zelfs mogelijk dat de Staten Generaal niet op de hoogte waren van de voornemens van De Moucheron toen het octrooi getekend werd op 20 maart 1602.⁷² En het feit dat de brief van Hendrik pas op 3 juni 1602 besproken is in de vergadering van de Staten Generaal zou zelfs kunnen betekenen dat deze informatie de leden toen pas ter ore gekomen is.

⁷¹ Op 22 januari onthieven de Staten Generaal De Moucheron van de plicht voor toekomstige bewindhebbers om een totale som van 6000 gulden te investeren, en op 30 januari 1602 bleek dat ook (de meeste van) zijn andere eisen ingewilligd waren. Zie: De Stoppelaer, 197-198.

⁷² De Stoppelaer laat zien dat het stadsbestuur van Veere al eerder bang was dat De Moucheron zou vertrekken, zo blijkt volgens hem uit een verzoek op 8 februari 1602 om te garanderen dat zij opnieuw een Verenaar mochten aanstellen indien De Moucheron zou 'overlyden off vertrecken'. *Balthasar de Moucheron*, 199.

Deze hypothese zal daarom getoetst worden door middel van een analyse van de manier waarop de Staten Generaal *na* ingang van het octrooi in 1602 omgingen met de Veerse koopman, toen eenmaal duidelijk was dat ze hem aan Frankrijk konden verliezen.

Balthazar de Moucheron en Hendrik IV

De Staten Generaal worden voor het eerst geïnformeerd over het contact tussen De Moucheron en Hendrik – dat al sinds 1593 bestond⁷³ – in een brief van de Franse koning aan Den Haag, gedateerd op 10 maart 1602.⁷⁴ In deze brief ontbiedt Hendrik de Zeeuwse handelaar naar Frankrijk om te spreken over ‘particuliere saken’ en hij vraagt daarvoor toestemming aan de Staten Generaal.⁷⁵ Blijkbaar was deze toestemming van Den Haag nodig om iemand die (formeel) bewindhebber van de VOC was, enkele weken of maanden naar het buitenland te laten gaan. Volgens een resolutie die dateert van 3 juni 1602 is deze toestemming verleend, en ook werd gehoor gegeven aan het verzoek van Paul Chouart, heer van Buzanval en gezant van Frankrijk, om Zeeland te verzoeken een tijdelijke vervanger aan te stellen voor De Moucheron's bewindhebbersfunctie. Buzanval deed daarvoor ook een voorstel: Lieven de Meulenaer, een oud-vennoot van De Moucheron.⁷⁶

Dit verzoek werd echter afgewezen door de Zeeuwse bewindhebbers op 10 juni 1602, mogelijk omdat ze de de facto afwezigheid van deze bewindhebber graag zo wilden houden.⁷⁷ Daarom drong Buzanval – in een brief aan Den Haag gedateerd op 1 juli 1602 – er nogmaals op aan dat de Staten Generaal druk zouden uitoefenen op de Zeeuwse Kamer om De Moucheron naar Frankrijk te laten vertrekken. De Staten Generaal gaven Buzanval opnieuw zijn zin: ze besloten op 5 juli 1602 dat zij Zeeland nogmaals zouden schrijven over deze kwestie.⁷⁸

De resoluties van de Staten Generaal over De Moucheron bieden een argument om de gestelde hypothese te falsifiëren. Ten eerste was er bepaald geen sprake van urgentie: de eerste brief van Hendrik aan Den Haag lag bijna drie maanden op de plank voordat de kwestie besproken werd. Ten tweede geven de Staten Generaal zoals gezegd gehoor aan het verzoek om De Moucheron toestemming te

⁷³ Ibidem, 77.

⁷⁴ Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609* ('s Gravenhage 1950) dl. 12 (1602-1603) 299.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Unger, ‘Het inschrijvingsregister’, 5.

⁷⁸ Ibidem, voetnoot 2.

verlenen het land te verlaten en om een interim-vervanger aan te laten stellen als bewindhebber. Blijkbaar zagen ze geen gevaar in een bezoek aan Frankrijk door De Moucheron.

Maar de houding van de Staten Generaal verandert zodra de dreiging van concurrentie van Frankrijk concreter wordt. Op 20 september 1603 – toen De Moucheron al vertrokken was naar Frankrijk, op de vlucht voor zijn schuldeisers⁷⁹ – verschijnt zijn naam opnieuw in de resoluties van de Staten Generaal. De leden hebben vernomen dat De Moucheron toestemming aan de koning van Frankrijk en de koning van Engeland heeft gevraagd om de twee resterende schepen uit zijn Indiëvloot (*De Ram* en *Het Schaep*, vertrokken in 1601) in hun havens te mogen aanmonsteren.⁸⁰ Een opmerkelijk verzoek, dat niet alleen in strijd was met de afspraak die hij met de stad Veere had gemaakt, maar ook onwettig was volgens artikel 12 van het octrooi. Dat artikel verplichtte alle schepen terug te keren in de haven waarvandaan zij vertrokken waren. Deze afspraak stamt uit het ontwerp dat de Zeeuwse handelaren in januari 1602 aan de Staten Generaal voorgelegd hadden en dat nota bene ook door De Moucheron ondertekend was.⁸¹ Hij was zich dus terdege bewust van de onwettigheid van zijn plannen. Besloten werd dan ook om de genoemde koningen per brief te wijzen op het handelscontract dat De Moucheron gesloten had met de stad Veere. Dat contract zou pas in 1605 verlopen en gebood hem tot die tijd om al zijn schepen naar Veere te laten terugkeren. Daarbij behoorden de retouren grotendeels toe aan de achtergebleven crediteuren, zo oordeelden de leden van de Staten Generaal.⁸² Daarom verzochten zij de beide koningen om:

‘by soeverre de verscreven scepen in eenige van de havens van Vranckerijck oft Engelant innecomen, dat deselve na Der Vere in Zeelant gesonden wordden, niettegenstaende de verscreven octroyen, subrepticelijck vercregen in preiuditie van de Vereenichde Provinciën, van Zijn Ex(tie). als admirael generael, de stadt van Der Vere ende voernementlijck van zyne crediteuren.’⁸³

Deze juridische formulering maakte dit verzoek meteen tot een waarschuwing. De Republiek stond in haar recht, zo was de boodschap. De koningen dienden goed na te

⁷⁹ De Jong, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indie (1595-1610)* dl. 1, 111.

⁸⁰ Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal*, dl. 12, 628.

⁸¹ Artikel 5, zie: De Jong, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indie (1595-1610)* dl. 1, 272.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem, 629.

denken voordat ze asiel verlenen aan een man die zich aan dergelijke juridische afspraken onttrekt.

Maar de Staten Generaal gingen nog een stap verder in dezelfde resolutie. Aan het einde van het besluit werd de opdracht genoteerd een brief te sturen aan de commandant van de vloot bij Duinkerken. Hij kreeg het bevel om de twee schepen onder dwang ('met gevoegh ofte ongevoegh') naar Zeeland te escorteren indien deze zijn pad kruisen:

'dat hy ordre geve, ingevalle de scepen van den verscreven Moucheron in zee bejegent wordden by de scepen, ter wacht voir Duynkercken ende het cruycen van de zee geordonneert, dat zy deselve met gevoegh ofte ongevoegh in Zeelant binnen de stadt van Der Vere innebrengen.'⁸⁴

Dat is ook gebeurd, zo blijkt uit een brief van Simon Parduyn aan de stad Veere van 28 maart 1604, waarin hij op verzoek uitlegt waarom de vloot – onder escorte van vice-admiraal Alteras – in Middelburg was binnengelopen in plaats van in Veere (Van Spilbergen had niemand meer aan boord die het Veerse Gat durfde te bezeilen).⁸⁵

Op basis hiervan kan ik stellen dat het vertrek naar Frankrijk van De Moucheron wel degelijk als een ongewenste uitkomst beschouwd werd. Mogelijk heeft de koopman daarop ingespeeld tijdens de onderhandelingen. Er is echter geen bewijs dat de Staten Generaal tijdens de onderhandelingen in januari 1602 al op de hoogte waren van de contacten tussen De Moucheron en Hendrik, maar hun meewerkende opstelling later dat jaar doet vermoeden dat zij geen rekening hielden met een vertrek van de Veerse handelaar. Blijkbaar heeft die laatste zijn optie om via de achterdeur te vertrekken niet ingezet bij de onderhandelingen.

Pieter Lijtgens en Hendrik IV

De latere protectionistische houding van de Staten Generaal is ook terug te zien in de behandeling van een vergelijkbaar geval: Pieter Lijtgens. Ook hij overwoog met enkele andere kooplieden om de Fransen te helpen bij de oprichting van een eigen Oost-Indische compagnie. In de vergadering van 20 januari 1605 is een brief van

⁸⁴ Ibidem, 629.

⁸⁵ Brief van Simon Parduyn aan de stad Veere gedateerd op 28 maart 1604, waarin hij uitlegt waarom de vloot onder gezag van Joris van Spilbergen in Middelburg binnengelopen was. Zeeuws Archief (ZA), Archief Stad Veere, voorl. inv. nr. 1788 (nr. 14).

Hendrik ter sprake gebracht waarin hij de Staten Generaal om toestemming verzocht om via Pieter Lijntgens personeel uit de Republiek ('piloten ende bootsvolck') in dienst van zijn handel te mogen stellen.⁸⁶ De leden wezen het verzoek af en motiveerden het met het argument dat de koning van Spanje baat had bij welke arbeid dan ook van Nederlanders buiten de landsgrenzen van de Republiek. Ze formuleerden hun antwoord als volgt:

'dat deselve [de gezant, LvDD] niet lievers en soude doen als Zijne Majesteit te believeen, maer dat, hij daerop mette heeren Staten hebbende gecommuniceert, vastelijck gelooft wordt, dat den Coninck van Spaignen bij dese poursuite voerheeft ende daertoe aerbeyt in dese landen ofte buyten 's lants, om het voernemen van de voors. heeren Staten mette vereeniginghe, die zij gedaen hebben van alle de compaigniën, te beletten (...)'⁸⁷

Vervolgens dringen Buzanval en Hendrik nog meerdere malen aan, maar de Staten Generaal houden voet bij stuk. Een vergelijkbare brief van Hendrik dateert van 13 mei 1605;⁸⁸ op 18 oktober 1605 wordt het herhaalde verzoek nogmaals om dezelfde redenen afgewezen;⁸⁹ en opnieuw op 17 april 1606.⁹⁰

In dit geval is de tegenwerking dus duidelijk gericht op de inperking van buitenlandse concurrentie en de bescherming van de eigen (arbeids)markt, hoewel dat motief verhuld wordt door politieke redenen. De tegenwerking van de Staten Generaal bij Lijntgens lijkt sterk op de behandeling van De Moucheron, wanneer de leden zich realiseerden dat hij emigratie overwoog. Hun beleid is consequent: het vertrek van kooplieden uit de Republiek of medewerking aan andere compagnieën dan de VOC was blijkbaar ongewenst. Daarvan had De Moucheron kunnen profiteren tijdens de onderhandelingen in 1602. In dit opzicht heeft hij dus niet strategisch gehandeld. Hij heeft ofwel na januari 1602 pas (noodgedwongen?) bedacht dat hij naar Frankrijk zou gaan, ofwel hij beschouwde het niet als een middel om zijn onderhandelpartners extra onder druk te zetten.

⁸⁶ Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609* ('s Gravenhage 1950) dl. 13 (1604-1606).

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Hendrik IV, *Recueil des lettres missives de Henri IV* (Parijs 1843-1876) dl. 4-7.

⁸⁹ Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal*, dl. 13, 340.

⁹⁰ Ibidem, 608-609.

Conclusie

In dit onderzoek heb ik willen achterhalen wat de positie van Balthazar de Moucheron was tijdens de onderhandelingen over het VOC-octrooi in januari 1602. Mijn probleemstelling was dat De Moucheron in staat bleek om enkele unieke voorrechten te bedingen, hoewel hij daar uiteindelijk nauwelijks gebruik van maakte. De aanname was daarom dat hij een bepaald strategisch spel gespeeld heeft, dat sterk afhankelijk was van de positie die deze onderhandelaar had. Dit onderzoek was een poging om dat spel te reconstrueren op basis van de meer feitelijke gegevens die de sociale en economische positie van De Moucheron bepaald hebben in de periode voorafgaand aan 1602. Ik heb drie mogelijke verklaringen/ hypothesen voor de uitkomst van de onderhandelingen getoetst.

De eerste verklaring zocht ik in de politiek-economische positie die De Moucheron bezat in Zeeland. Ik heb beargumenteerd dat zijn onderneming moeilijke tijden doormaakte vóór 1602. Die status was af te leiden uit de tegenvallende rendementen van zijn eerdere Azië-reis, de economische crisis van na 1598, maar hoofdzakelijk uit de loyaliteit en bewegingen van zijn vennoten. De Moucheron bleek niet langer in staat om het kapitaal van zijn vennoten te laten circuleren in zijn onderneming, zoals gebruikelijk was bij de voorcompagnieën. In plaats daarvan vertrokken belangrijke investeerders naar de grote concurrent, de Middelburgse Compagnie van Adriaen ten Haeff. Daarbij heb ik aannemelijk gemaakt dat een bankroet wel degelijk de reden was van zijn vertrek in 1603. Niettemin bezat hij nog steeds een concurrentiepositie, door het beperkte aantal aanbieders van Aziatische waar in Zeeland.

Een tweede verklaring was, zo verwachtte ik, dat De Moucheron aan zijn sociale rol op het Zeeuwse handelstoneel een bepaalde macht ontleende. Uit een analyse van de positie van De Moucheron door de jaren heen bleek dat hij aanvankelijk een centrale positie opeiste, maar zich later vervreemde van het belangrijke en vermogende netwerk rond Ten Haeff. De relatie tussen de twee werd gekenmerkt door een sterke concurrentie. In sociaal opzicht had De Moucheron een achtergestelde positie in 1602.

Mijn derde en laatste verklaring was dat De Moucheron zijn onderhandelingspositie kon bestendigen met behulp van zijn 'achterdeur'-optie om

naar Frankrijk te vertrekken. Uit het briefverkeer tussen de Staten Generaal en de Franse koning bleek echter dat De Moucheron die mogelijkheid waarschijnlijk niet ingezet heeft bij de onderhandelingen. Vervolgens heb ik de houding van de staat ten opzichte van De Moucheron na maart 1602 vergeleken met de opstelling tegenover Pieter Lijntgens in 1605, die eveneens zaken wilde doen met Frankrijk. Daaruit volgt dat de aannahme terecht was: vertrek van kooplieden uit de Republiek was ongewenst in de ogen van de Staten Generaal. De contacten die De Moucheron al jaren had met Hendrik hadden dus wel degelijk een middel kunnen zijn om de uitkomst van de onderhandeling te manipuleren. Het is onwaarschijnlijk dat De Moucheron daarvan ook daadwerkelijk gebruikgemaakt heeft, maar dankzij deze vertrekoptie waren de onderhandelingen wel minder urgent voor De Moucheron.

Besluit

Onderhandelingsituaties zijn te analyseren via bepaalde condities die het verloop van een onderhandeling in zekere mate voorspellen. Vragen als: is een overeenkomst vereist? zijn er dreigementen mogelijk? is er sprake van tijdsdruk? zijn bepalend in veel situaties.⁹¹ Bij de onderhandelingen van januari 1602 is het verschil cruciaal geweest tussen het belang dat beide partijen hechtten aan een uitkomst: voor de Staten Generaal was een overeenkomst vereist; voor De Moucheron niet. Daarom waren concessies nodig om De Moucheron tot een akkoord te bewegen. De Veerse koopman heeft dat vermoedelijk haarfijn aangevoeld. Zijn economische en financiële positie was tanende en ook binnen de Zeeuwse gemeenschap van handelaren kon hij niet langer terugvallen op de centrale rol die hij daarin ooit speelde. Om toch invloed uit te oefenen heeft hij de prijs van zijn medewerking opgestuwd door zich oncoöperatief op te stellen. Hij stelde hoge eisen en bleef vervolgens weg van de onderhandeltafel. Hij kon zich dat hoge spel vermoedelijk veroorloven omdat hij mogelijk een vertrek naar Frankrijk al in januari 1602 serieus nam als een laatste exit-optie. De overeenkomst die de Staten Generaal sloten met De Moucheron was dus in die zin een gevolg van de positie van De Moucheron. Hij bevond zich niet in ideale omstandigheden en was daardoor gedwongen om een gedurfde onderhandelingsstrategie te voeren. Dat was succesvol: hij heeft een optimale uitkomst bereikt voor de positie waarin hij zich bevond.

⁹¹ H. Raiffa, *The art and science of negotiations* (Cambridge, Massachusetts/ Londen 1982) 14-16.

Dit besluit van de Staten Generaal neigt naar een ad-hoc oplossing, een beslissing die mogelijk niet zo rationeel tot stand kwam als ik die in dit onderzoek voorstel. De Moucheron had een marginale positie voor de VOC en dat zou zo blijven, maar dat konden de leden waarschijnlijk in 1602 moeilijk inschatten. En zo zouden er nog vele dilemma's volgen in de eerste twintig jaar van de VOC waarin de bewindhebbers en de Staten Generaal gedwongen werden om bij wijze van 'piecemeal engineering' strategisch maar speculatief een bepaalde richting te kiezen.

Hoe dan ook is de week die uiteindelijk het vertrekpunt was van deze scriptie – 15 tot 24 januari 1602 – een historische geweest. Het is in de geschiedenis niet vaak voorgekomen dat ondernemers en politici rond de tafel gingen zitten om te onderhandelen over zo'n grootschalig monopolie, en we hoeven een dergelijke situatie ook in de nabije toekomst niet te verwachten. Het kan interessant zijn om door middel van netwerkanalyses of onderhandelingstheorieën te achterhalen met welke inzet, verwachtingen en verbonden men aan de onderhandeltafel plaatsnam. De bewindhebbers die in deze week naar Den Haag trokken, hadden ieder hun eigen vrienden en contacten: met de plaatselijke politici, handelaars, maar ook met andere voorcompagnieën. Wellicht kan nader onderzoek naar deze sociale condities waaronder een overeenkomst tot stand kwam de uiteindelijke politieke en economische uitkomsten van het octrooi in perspectief plaatsen. Mogelijk vinden latere conflicten met individuele handelaars, gewesten of Kamers hun kiem aan de onderhandeltafel in de eerste maanden van 1602. Daarnaast kan een casestudy als deze naar Balthazar de Moucheron laten zien dat lang niet alle kooplieden uit de voorcompagnieën profijt hadden gehad van de handel op Azië en dat de overgang naar een verenigde compagnie voor hen, mede daarom, niet altijd vlekkeloos verliep.

Literatuur

- Dillen, J.G. van, *Het oudste aandeelhoudersregister van de VOC* (Den Haag 1958).
- Dimand, R.W. & M. H. I. Dore, 'Cournot, Bertrand, and Game Theory: A Further Note', *Atlantic Economic Journal* 27 (1999) 3: 325- 332.
- Enthoven, V., *Zeeland en de opkomst van de Republiek. Handel en strijd in de Scheldedata c. 1550-1621* (Leiden 1996).
- Enthoven, V., *Veel Vertier'. De Verenigde Oostindische Compagnie in Zeeland, een economische reus op Walcheren* (Middelburg 1989).
- Gaastra, F. S., *De geschiedenis van de VOC* (Zutphen 2002).
- Gelderblom O., A. de Jong & J. Jonker, 'The Formative Years of the Modern Corporation', *The journal of economic history* 73 (2013) 4: 1050 -1076.
- Gelderblom O. & J. Jonker, 'Completing a financial revolution: the finance of the Dutch East India trade and the rise of the Amsterdam capital market, 1595-1612', *The journal of economic history* 64 (2004) 3: 641-672.
- Heijer, H. den, *De geötrooieerde compagnie* (Amsterdam 2005).
- Puu, T., *Oligopoly. Old Ends – New Means* (Berlijn/ Heidelberg 2011).
- Raiffa, H., *The art and science of negotiations* (Cambridge, Massachusetts/ Londen 1982).
- Roos, D., *Zeeuwen en de VOC* (Middelburg 1987).
- Stoppelaer, J.H. de, *Balthasar de Moucheron. Een bladzijde uit de Nederlandsche handelsgeschiedenis tijdens den Tachtigjarige Oorlog* (Den Haag 1901).
- Swalve, E.B., *Daden der Zeeuwen gedurende den opstand tegen Spanje* (Amsterdam 1846).
- Unger, W.S., *Middelburg als handelsstad, Xlle-XVle eeuw* (Archief Zeeuws Genootschap 1935) 1-173.

Bronnenuitgaven

- Hendrik IV, *Recueil des lettres missives de Henri IV* (Parijs 1843-1876) dl. 4-7.
- Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609* ('s Gravenhage 1950) dl. 12 (1602-1603) en 13 (1604-1605).
- Jonge, J.K.J. de, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indie* (1595-1610) dl. 1 (Amsterdam 1862).
- Unger, W.S., 'Het inschrijvingsregister van de Kamer Zeeland der Verenigd Oost-Indische Compagnie.' *Economisch-Historisch Jaarboek* 24 (1950): 1-33.
- Unger, W.S., 'De resolutiën der Compagnie op Oost-Indië te Middelburg, 1601-1602' *Economisch-Historisch Jaarboek* 23 (1944-1945) 1-56.
- Unger, W.S., *De oudste reizen van de Zeeuwen naar Oost-Indië 1598-1604* ('s Gravenhage 1948).

Ongepubliceerde bronnen

- Claim van Simon Jaspersz. Parduyn van 6 mei 1603, genoteerd in de rol voor crimineele en civiele zaken van de Vierschaar in Veere. Zeeuws Archief, Rechterlijke Archieven Zeeuwse Eilanden (ZALE). Inv. nr. 256, f. 282.
- Oproep tot 'eenicheyt' van de Staten Generaal aan Adriaen ten Haeff en Balthazar de Moucheron. Zeeuws Archief (ZA), Archief stad Veere, voorl.inv.nr 1788 (nr. 2).
- Brief van Simon Parduyn aan de stad Veere gedateerd op 28 maart 1604, waarin hij uitlegt waarom de vloot onder gezag van Joris van Spilbergen in Middelburg binnengelopen was. Zeeuws Archief (ZA), Archief Stad Veere, voorl. inv. nr. 1788 (nr. 14).

Bijlage A: De brief van Balthazar de Moucheron aan de Staten
 Generaal en de vergadering van bewindhebbers, bijeen in Den Haag
 tussen 15 en 24 januari. Nationaal Archief, 3.01.14. Inv. nr. 3074.

Verlaete Balthazar de Moucheron dat hij tegenwoordig in
 Fort Indus gesonde geest des seer reyn als groot respect
 te wet hem particuliere aengaende ende dat te Causse van
 die hem presentelike met te pas te gramp de nige
 Compagnie noch wt Indus aen te gaen. Dan is te verstaen
 alle particuliere handelingen op die platte te verlaete. Si
 hem te voegen in eenig delij met alle de andere Compagnies
 van Holland ende Zeeland te Conditio dat presentelike
 de Compagnie van middelhoch hem sulden ontfangen met
 alle sulche tijt als het hem te pas te sall come te forniere
 ende boude die hem kome voor bewint hebben de selue
 met alle sulche Dut boertijt te prominent als de geue die
 nu presentelike daer sijn. Ende dat op de wedercomste
 van de voornaemde sijn se capes hij vermogis sall in de
 generale Compagnie van Holland ende Zeeland te forniere
 te kome voor de Donna van middelt Indus guldens
 of te meer ende dat de Compagnie voer hem daer voor suldes
 ontfangen. Ende boude die kome voor bewint hebben van
 alle de voorgenome Compagnie met sulche Dut boertijt
 te prominent als de andere nu present daer sijn.
 sijn. Ende soude dit te wet in geringe van stadringe
 van als het hem te pas te sall come.

toongewen

dat op het arrnement van de capes vte or Indus de deese
 Landen het sijn in Holland of te Zeeland hij vermogis sall
 noue hem te wens. sijn Contingent van de geue die soude
 mogen wedercomen. mits dat hij sall verbonden sijn te
 de wt leidinge van de capes sijn Contingent van de
 penninges. vbed te forniere

dat de voer de Moucheron oack sall vermogen sijn partien
 sijn handeling daer op de Cod I van Cefala. Cominda
 tot de vore te soude aen eenige andere Compagnie
 daer toe vbed te sijn

Balthazar de Moucheron

Bijlage B: De claim van Simon Jaspersz. Parduyn van 6 mei 1603, genoteerd in de rol voor crimineele en civiele zaken. Zeeuws Archief, Rechterlijke Archieven Zeeuwse Eilanden (ZALE). Inv. nr. 256, f. 282.

Simon Jaspersz Parduyn
 tot Middelse bues grol
 Baltasar de monog...
 vboonand' bimey d'esse
 Syno guspor yemaghtighe grol
 vrit d'umme te gobbe betuelt ende by
 agie... namtiffement van somme
 vmm... van tobntics d'ysent id'ne goudt
 the room 2 s'ne p' oue get...
 Rot van volonny tussge...
 vrees grol ende...
 Nouomb'...
 sy dat onv...
 vrees grol...
 vrees vrees...
 is defal querey to cort...
 moge...
 vrees grol...
 p'garely...
 oue d'outd'aus van syno...
 grols al...
 vrees to...
 betal...
 da bues van Middelse bues
 coxman...
 costen van...
 yed'v'ge v'and'ie...
 van...